

Пастушенко Сергій

доктор технічних наук, професор,
професор кафедри прикладної механіки та технічного сервісу,
ВСП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Тернопільська область, Україна
52701hi@gmail.com

«ДЕМОГРАФІЧНА ЗИМА» УКРАЇНСЬКОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ПРОТИСТОЯННЯ

Анотація. Актуальність обраної теми дослідження та її цілі обґрунтовуються достовірними даними про стан депопуляції в Україні. Ця ситуація вимагає подальшого аналізу та розробки ефективних заходів, спрямованих на її пом'якшення. У статті окреслено можливі підходи до протидії демографічному спаду в регіонах, де функціонують заклади вищої освіти, спираючись на наявні в їхньому арсеналі методи та ресурси.

Ключові слова: депопуляція, виклик, ключові шляхи, заклад вищої освіти, протидія.

Annotation. The relevance of the selected research topic and the objectives of its investigation are substantiated by reliable data on the state of depopulation in Ukraine. This situation necessitates further analysis and the development of effective measures aimed at its mitigation. The paper outlines possible approaches to counteracting demographic decline in the regions where higher education institutions operate, drawing on the methods and resources available to them.

Key words: depopulation, challenge, key approaches, higher education institution, counteraction.

Вступ. «Демографічна зима» в Україні є викликом який суттєво посилюється з початком російської агресії як стратегічна проблема, та у разі слабкої протидії йому, може відкинути країну й освітню галузь на узбіччя життя та прогресу.

Перше введення цього терміну належить Мішелю Шуаянсу, професору Лувенського католицького університету, який увів його для опису занепаду європейської цивілізації через відмову від традиційних сімейних цінностей [1].

«Демографічна зима» як метафора, описує глибоку кризу відтворення населення, коли рівень народжуваності тривалий час є значно нижчим за рівень заміщення поколінь ($\geq 2,1$ дитини/жінку). Поєднання низької народжуваності зі зростанням тривалості життя, скорочує чисельність мешканців й формує вищу частку літніх громадян обтяжуючи працездатну частину, синхронно пригнічує економіку, пенсійну та систему охорони здоров'я.

Окрім секторів безпеки, індустрії, бізнесу, соціального захисту, охорони здоров'я, що потребують забезпечення сталим людським капіталом, відчуває його нестачу й сфера освіти, яка є рушієм творення трудового потенціалу, який формує якість життя через розвиток компетенцій, інновацій та адаптивність персоналу. Адже в разі скорочення кількості потенційних здобувачів, цінні елементи системи вищої освіти, як-то підвищення якості, сучасні стандарти, прозорість, доброчесність тощо для низки закладів вищої освіти (ЗВО) – втрачають свою першорядну роль.

Статистичні дані «демографічної зими» в Україні відзначають, що вона не виникла з початком російської агресії, а рівень народжуваності зменшувався вже багато років та був найнижчим у Європі. За відомостями Міністерства юстиції України народжуваність та смертність мають загрозливу динаміку показників. Відбувся різкий спад народжуваності у 2025 році у порівнянні з 2016 роком на 52% при незмінно високому показнику смертності. У 2025 році співвідношення новонароджених до померлих українців склало 1:2,88 [2].

Поєднання викликів з цієї проблеми має в нашій країні рідкісний характер: війна, падіння чисельності населення, високий рівень смертності, економічна нестабільність, міграція, всі ці чинники суттєво посилюють кризу.

Демографічні дослідження мають вагомий вплив на розуміння чисельності дітей й молоді, що прогнозується на прийдешні десятиліття. Таку роботу презентовано в рамках проєкту «Децентралізація для розвитку демократичної освіти», де прогнозне оцінювання чисельності та статеві-вікової структури молоді (до 35 років) й дітей (6-17 років) відзначає подальше їх скорочення [3].

Тривожним знаком депопуляції в Україні є спад населення завдяки високій міграції, що фіксує 3,1 млн громадян, які переїхали за межі країни [4].

Система української вищої освіти все більше стикається з серйозними демографічними проблемами, насамперед зі скороченням абітурієнтної бази, стрімко входячи у «демографічну прірву». І хоча вступна кампанія 2025 року показала зростання кількості заяв на 7%, тривалий успіх залежить від чисельності покоління вікових груп дітей від 6 до 17 років та молоді до 35 років, з якого буде сформовано контингент студентів в наступні роки. Саме з прогнозу їх чисельності відбувається моделювання очікуваного державного та регіонального попиту на надання державними ЗВО освітніх послуг, етапів їх трансформації, в тому числі й об'єднання ЗВО задля їхньої наповнюваності.

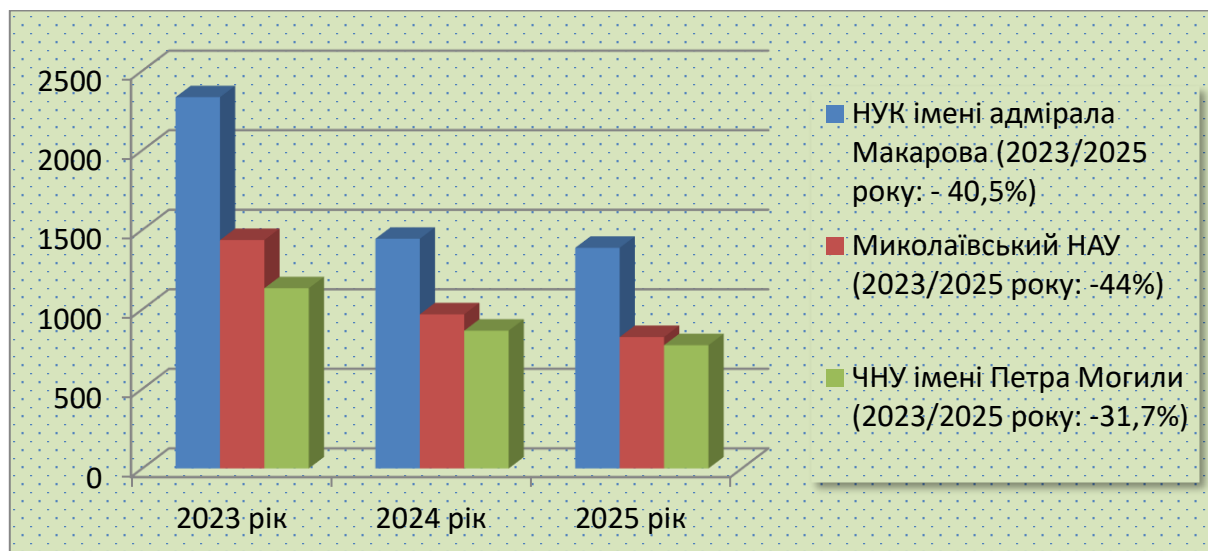
Нагальність стрімкої реакції на проблему депопуляції обумовлена тим, що побудова післявоєнної України потребує у її рішенні невідкладних дій як органів влади країни (система постанов, законів, регуляцій, фінансових пріоритетів) так і певних сфер діяльності (економіка, освіта, соціальний захист, медицина) [5, с. 342]. Роль ЗВО у цій протидії викликам має важливе, а іноді й визначне значення у просвітницькій, волонтерській та інших елементах щодо мінімізації темпів скорочення населення й поступового зростання його чисельності.

Метою дослідження є аналіз статистичних даних «демографічної зими», огляд досліджень проведених із цієї проблеми та ініціювання дієвих шляхів мінімізації її впливу завдяки запровадженню ЗВО узгодженої політики, яка матиме позитивні наслідки у регіонах їхньої діяльності та загалом в Україні.

Результати дослідження. Аналіз ключових демографічних від'ємних змін окреслених у вступі, сучасні дані людського капіталу, що є основним чинником

кожної стратегії економічного розвитку засвідчують, що пасивність у протидії цим викликам загрожує важкою економічною та соціальною кризою й стійкою депопуляцією в Україні. Про це застерігають й науковці, відзначаючи, що прийнята «Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року» належно не фінансується державою, а тому її вплив на розв’язання проблем «демографічної зими» буде низьким [6; 7]. Така ситуація створює негативні тенденції та не може не впливати на діяльність багатьох ЗВО країни та кількість здобувачів вищої освіти в них.

Наприклад у м. Миколаєві за останні три роки серед найбільших ЗВО, спостерігається від’ємна динаміка кількості зарахованих на навчання (рис. 1).

Рис. 1 Кількість здобувачів денної форми навчання, зарахованих у 2023-2025 роках на бюджет й контракт в найбільші ЗВО м. Миколаєва [8]

Так за даними «Єдиної державної електронної бази з питань освіти» (ЄДЕБО), спостерігається масштабне скорочення чисельності здобувачів денної форми навчання зарахованих за останні три роки на бюджет й контракт за всіма освітніми ступенями, основами вступу та спеціальностями: у Миколаївському НАУ – на 44%, у НУК імені адмірала Макарова – на 40,5%, у ЧНУ імені Петра Могили – на 31,7%. Такі негативні зміни контингенту студентів зумовлюють недовантаження потужностей цих ЗВО. До того ж статистичні дані, щодо контингенту учнів у закладах загальної середньої освіти Миколаївської області, як можливих потенційних студентів згаданих ЗВО, свідчать про 16%

скорочення їх чисельності у 2024/2025 навчальному році відносно довоєнного 2020/2021 навчального року [9]. Адже що відбувається в індустрії, коли запасів більше, ніж клієнтів? Рецесія. І саме в такому стані зараз знаходиться чимало вишів України, тому вони мають відігравати провідну роль у протидії цій негативній тенденції за допомогою просвітництва та формування ціннісних орієнтирів молоді, передусім у громадах регіонів своєї діяльності. Це дозволить з часом коригувати у бік покращення дані головних кризових чинників «демографічної зими»: 1) народжуваність; 2) передчасну смертність; 3) міграційну кризу; 4) інші мотиви нестачі людського капіталу.

Реалізація цієї мети потребує комплексної програми, що поєднує зусилля держави, освіти, бізнесу, діаспори. Розглянемо першорядні шляхи протидії демографічному спаду, завдяки рішенням доступним українським ЗВО.

1. *Ключовими шляхами діяльності ЗВО, які сприятимуть підвищенню народжуваності та підтримці сім'ї, можуть бути:*

- розвиток та оновлення системи знань й умінь з різних аспектів відтворення населення України (зміни освітніх програм, проведення курсів і тренінгів щодо сімейного процвітання тощо);

- залучення здобувачів й партнерів ЗВО які готують фахівців з «Медицини», «Медичної психології», «Громадського здоров'я» (до заснування «Центрів сім'ї», консультування щодо важливості життя від зачаття, участі у групах психологічної підтримки тощо);

- введення змін в структуру ЗВО стосовно функцій підрозділів підтримки сімей з дітьми студентів та співробітників (сприяння: у пошуку роботи для одного з батьків, у створенні індивідуальної траєкторії навчання молодим мамам, у влаштуванні дошкільнят);

2. *Ключовими шляхами регресу передчасної смертності та зростання щоденної активності українців, доступними ЗВО держави є:*

- організація інформаційних й PR-кампаній ЗВО з тематики: подолання стресу, підвищення рівня життя та розширення доступу до медичних послуг;

запобігання неінфекційним захворюванням, що мають найбільшу частку летальних випадків; пропаганди здорового способу життя;

- вжиття кроків, які послаблюють від'ємну динаміку дочасної смертності та продовжують активну фазу життя: введенням для стейкхолдерів ЗВО програм ментальної допомоги, попередження й скринінгу факторів ризику здоров'я; розробкою та презентацією для роботодавців зі сфери впливу вишу, дієвих положень щодо скасування табу на працевлаштування літніх людей;

- аналіз і розвиток об'єктів власної мережі спортивної інфраструктури.

3. Ключовими шляхами діяльності ЗВО у подоланні міграційної кризи є:

- розгортання досліджень щодо аналізу потреб та настроїв різних груп мігрантів (з яких сотні тисяч студентів й учнів освітніх установ) щодо їх повернення, зокрема залучаючи діаспору;

- перенавчання або допомога на ринку праці для внутрішньо переміщених осіб, оскільки держбюджетом на 2026 рік визначено 3,7 млн таких українців, яким важко улаштувати життя й планувати народження дітей;

- реєміграція українців шляхом набуття закладами вищої освіти оновлених опцій взаємодії зі стейкхолдерами, наприклад: реалізація політик мінімізації виїзду за кордон потенційних батьків; популяризація повоєнної України як дружньої до молоді; зміна корпоративної культури з акцентом на людині; нульова терпимість до корупції, адже вона за свідченням закордонної молоді посідає перше місце серед активностей, до яких молоді українці хотіли б долучитися, після повернення до навчання в Україні [10, с. 64].

4. Ключовими шляхами протидії іншим чинникам депопуляції в Україні, застосовуючи інструменти впливу доступні ЗВО є:

- розвиток досліджень і практик з напряму інклюзії, в тому числі надання супроводу на робочому місці ветеранам війни та людям з інвалідністю;

- сприяння у реабілітації та протезуванні із залученням викладачів й студентів профільних спеціальностей та інших, на волонтерських засадах;

- допомога у поєднанні кар'єри з доглядом за дітьми родинам студентів й співробітників в яких може працювати лише один з батьків, послуговуючись

дуальною формою навчання й стажуванням, з можливістю працевлаштування в реальному секторі економіки, та запроваджуючи гнучкі умови праці;

- підготовка та розвиток системи освітнього й медичного капеланства задля духовної й психологічної допомоги та виховання моральних цінностей;

- ініціативність у реалізації норм закону «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» задля збереження мови, історії й духовної спадщини [11];

- творення технологічно нових, сучасних об'єктів навчальних, наукових й практичних ланок ЗВО на заміну зруйнованим і пошкодженим внаслідок війни;

- творення ціннісного культурного середовища – «родючого ґрунту» змін, що заохочують до втілення сімейних та кар'єрних планів та стилю життя адміністрації й співробітників, чий вчинки, слова й цінності автентичні змісту і формі ціннісно-нормативних зразків соціально-культурного середовища країни.

Висновки. Провівши аналіз окремих чинників які, як ми вважаємо, є найвпливовішими у проблемі депопуляції в Україні, та імовірних шляхів їх подолання, використовуючи поки що недостатньо залучений арсенал ЗВО, запропоновано можливі заходи й рішення щодо їх пом'якшення й нейтралізації.

Звертаємо увагу ЗВО на відповідальність за освіту молоді, як інвестицію у повоєнну Україну без миттєвого ефекту, що покликана допомогти розставити переваги щодо здорового способу життя, створенню сімей, де діти є частиною родини, допомоги оточуючим. Зважаючи на глобальні тенденції та приклади, ефективна діяльність ЗВО має бути запорукою активності, розвитку й генерації дієвих рішень молодим поколінням стосовно створення умов, в яких українці почуватимуться впевнено, безпечно та матимуть бажання планувати майбутнє в рідній країні, яка стимулює до втілення власних сімейних та кар'єрних планів.

Відзначаємо, що вирішальними факторами довіри до діяльності ЗВО є не слова, а автентичний стиль життя його адміністрації, викладачів, наставників, менторів, чий вчинки, цінності та стиль життя відповідають словам, адже саме ця ідентичність будує авторитет *alma mater* і є запорукою її привабливості.

Вважаємо, що запропоновані в публікації ключові напрями послаблення головних чинників «демографічної зими» в Україні, потребують подальшого аналізу теоретичних й прикладних аспектів проблеми, з метою доопрацювання та перетворення матеріалів цього дослідження на розгорнуті пропозиції щодо практичної діяльності вітчизняних ЗВО, розроблення ними планів та створення умов для поєднання власних сил протидії кризі із зусиллями інших сторін.

Список використаних джерел

1. Schooyans M. Bioetica & Popolazione. La scelta della vita. 1995. URL: https://dial.uclouvain.be/pr/boreal/object/boreal%3A128707/datastream/PDF_01/view (дата звернення: 25.02.2026).
2. Народжуваність та смертність. На одного новонародженого припадає троє померлих. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/birth-death-2025-12> (дата звернення: 25.02.2026).
3. Реформа профільної середньої освіти: підсумки аналітичного етапу розробки стратегії. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Bdiq7fwrN2g> (дата звернення: 25.02.2026).
4. Перетини кордону. 290,3 тисячі громадян виїхали та не повернулись в Україну у 2025 році. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/ukrainians-emigration-trend-2025-12> (дата звернення: 18.02.2026).
5. Пастушенко С. І., Берегова Г. Д. Університет як синтез добірних практик вищої професійної та гуманітарної освіти. *Вісник Херсонського НТУ*. 2025. № 4(95), ч.3. С. 335-344. <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2025.4.3.40>
6. Виїзд чоловіків 18-22 років – це втрата демографічного потенціалу. Інтерв'ю RFI. URL: <https://www.rfi.fr/uk/україна/20250905-виїзд-чоловіків-18-22-років-це-втрата-демографічного-потенціалу-гладун> (дата звернення: 10.02.2026).
7. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року: Розпорядження КМУ від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-p#Text> (дата звернення: 06.02.2026).

8. Єдина державна електронна база з питань освіти. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/opendata/entrant/> (дата звернення: 06.02.2026).
9. Заклади загальної середньої освіти (за даними Міністерства освіти і науки України). Головне управління статистики у Миколаївській області. URL: https://www.mk.ukrstat.gov.ua/stat_inf/oblast/osvita/znz_d/znz_d24.zip (дата звернення: 06.02.2026).
10. Вплив війни на молодь в Україні. Дослідження Info Sapiens. 2024. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-12/undp-impact-of-war-on-youth-in-ukraine_0.pdf (дата звернення: 25.02.2026).
11. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 р. № 2834-IX (Із змінами, внесеними згідно із Законом України № 3788-IX від 06.06.2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 25.02.2026).